

«ΠΑΣΑΙ ΑΙ ΚΥΚΛΑΔΕΣ ΠΛΗΝ ΜΗΛΟΥ ΚΑΙ ΘΗΡΑΣ»

(Θουκ. II.9.4)

από τό έργο του

«ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ»

[Α. Παναγόπουλου](#)

Ότι όλοι οί Κυκλαδίτες μετείχαν στή συμμαχία τής Δήλου καί ότι στόν Πελοποννησιακό πόλεμο συμπαρατάχθηκαν στό πλευρό τών Αθηναίων, εκτός από τούς Μηλίους καί τούς Θηραίους, μάς τό πληροφορεί ό Θουκυδίδης καί συνάγεται καί από άλλες πηγές¹. Καί ή μέν Θήρα αναφέρεται έδω από τόν Θουκυδίδη άπαξ, πράγμα παράδοξο, γιατί ή πληροφορία αφήνει πολλά αναπάντητα έρωτηματικά². Η Μήλος όμως όχι μόνο αναφέρεται από τόν ιστορικό κατ' έπανάληψιν, αλλά καί, λόγω κυρίως του φερώνυμου «Διαλόγου» καί τής σφαγής, έχει απασχολήσει ένα μεγάλο μέρος τής όλης «ξυγγραφής»³.

Θά ανιχνεύσουμε τώρα τίς ιστορικές συνθήκες, υπό τίς όποιες ή Μήλος όδηγήθηκε τελικά στόν μακιαβελικό πολιτικό κυνισμό Διάλογο καί τήν έξόντωση τών κατοίκων της τό 416 - ένα από τά μεγαλύτερα έγκλήματα πολέμου τών Αθηναίων στή διάρκεια τής μακράς σύγκρουσής τους μέ τούς Λακεδαιμόνιους.

Στήν αρχή του πολέμου τό status του νησιού ήταν αυτό που αναφέρει ό Θουκυδίδης καί για τή Θήρα: προφανώς οί δωρικής καταγωγής κάτοικοι τών δύο Κυκλάδων νήσων ζήτησαν από τους Αθηναίους νά τούς έπιτρέψουν νά μείνουν εκτός ταής Συμμαχίας τής Δήλου, δηλ. ουδέτεροι. Αργότερα, σύμφωνα μέ μία λακωνική έπιγραφή⁴, ή Μήλος έκανε δύο εισφορές στό πολεμικό ταμείο τής Σπάρτης καί του ναάρχου Αλκίδα, που δρούσε τότε στό Αιγαίο. Τό 426 οί Αθηναίοι υπό τήν αρχηγία του στρατηγού Νικία προσπάθησαν ανεπιτυχώς νά υποτάξουν τή Μήλο⁵. Από μία άλλη έπιγραφή μαθαίνουμε ότι αργότερα, πιθανόν τό 425⁶, οί Αθηναίοι επέβαλαν στή Μήλο εισφορά δεκαπέντε ταλάντων, αλλά κατά πάσα πιθανότητα ή εισφορά αυτή δέν πληρώθηκε ποτέ⁷.

¹ II.9.4, βλ. καί infra, σημ. 33.

² Πρβλ. A.W. Gomme, A Historical Commentary on Thucydides, ad loc.

³ V.84-116 και passim.

⁴ IG, V (1), 1-10. Η χρονολόγηση τής έπιγραφής δέν είναι άσφαλής: Ό M. Cary, Journal of Hellenic Studies XLV (1925), 254-9, υποστηρίζει τό 428, ό F. H. Adcock, Melanges Glotz, i 932, 1-6, τό 427 καί συνδυάζει τίς δωρεές μέ τήν έξοδο του Σπαρτιάτη ναάρχου μέ στόλο στό Αιγαίο, τόν ίδιο χρόνο. Ό M.I. Finley («Appendix» 3 στή μετάφραση του Θουκυδίδη από τόν Rex Warner για τά Penguin) άμφιβάλλει. Τό ίδιο καί ό D.M. Lewis στό Meiggs - Lewis, A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century BC, 1969. 186, καί υποδεικνύει ως πιθανότερη μία πολύ μεταγενέστερη χρονολογία, τό 396/5.

⁵ Θουκ. III.91.1· πρβλ. Διόδ. Σικ. XII.65.1-3.

⁶ IG, L.63, 1.65 (M-L, 69, Tod. 62). Πρβλ. B.D. Meritt - A.B. West, The Athenian Assessment of 425 BC, Michigan, J934, 3-3]· B.D. Meritt. H.T. Wade-Gery and M.E. Mc-Gregor, The Athenian Tribute Lists, Cambridge, Mass., and Princeton, 1939-53, 107-117' Supplementum Epigraphicum Graecum, X.75. Οί περισσότεροι έρευνητές δέχονται ως έτος τής έπιγραφής τό 425.

⁷ Βλ. A.T.L., III, 344-5. Πρβλ. Gomme για τό H.C.T. στό IV.51 καί άλλους. Αντίθετα ό J.H. Finley, Three Essays on Thucydides, Cambridge, Mass., 1976, άμφιβάλλει.

Ο Max Treu ήταν ο πρώτος πού υποστήριξε ότι, αφού ή Μήλος περιλαμβάνεται στους καταλόγους εισφορών του 425, πρέπει νά είχε γίνει μέλος τής Ἀθηναϊκῆς Συμμαχίας καί ὅτι τό 416 οἱ Ἀθηναῖοι τήν τιμώρησαν ὡς ἀποστατήσαντα συμμαχοῦς⁸. Ἡ πρόταση, ὁμως, τοῦ Max Treu δέν ἔγινε δεκτὴ ἀπό πολλούς ἐρευνητές⁹. Ἀντίθετα, οἱ προτάσεις τῶν Meigg καί Andrewes ἀποδείχθηκαν ἑλκυστικότερες καί πιθανότερες. Ὁ πρώτος υποστηρίζει ὅτι τό γεγονός πῶς ή Μήλος περιλαμβάνεται στους καταλόγους εισφορών τοῦ 425 μπορεῖ νά σημαίνει ἀπλά καί μόνο ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔδωσαν στό νησί μία ἀκόμη εὐκαιρία νά ὑποταχθεῖ στήν Ἀθήνα χωρίς πόλεμο, ἀλλά ή Μήλος προτίμησε μέ πείσμα νά ἐπιμένει στήν ἀνεξαρτησία της καί γι' αὐτό οἱ Ἀθηναῖοι ταῆς ἐπιτέθηκαν καί τήν τιμώρησαν¹⁰. Αὐτά ὁ Meiggs.

Ὁ Andrewes, ἐξάλλου, ἐπιχειρηματολογώντας γιά τήν ἐπιλογή τοῦ χρόνου, τό «timing» τῆς ἐπίθεσης, ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «μετά τήν κατάρρευση τῶν σχεδίων τους στήν Πελοπόννησο ἦταν ἀνήσυχοι καί ἔδειχναν πρόθυμοι νά πάρουν ὅτιδήποτε νόμιζαν ὅτι θά μπορούσαν νά πάρουν εὐκολα, πράγμα πού ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν ὀρθό καί ὅτι εἶχε σχέση μέ τή διάθεση, μέ τήν ὁποία βρῆκαν τήν εὐκαιρία νά ἐπέμβουν πάλι στή Σικελία τόν ἐπόμενο χρόνο¹¹.

Ὁ Θουκυδίδης περιγράφει λεπτομερῶς τά γεγονότα τῆς ἐπίθεσης, τοῦ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ Διαλόγου καί τῆς ὑποταγῆς τῆς Μήλου τό 416 καί τούς δίνει ἀσυνήθιστα μεγάλη ἔμφαση¹². Ὁ Διαλογος¹³, ἕνα ἀξεπέραστο δημιούργημα σέ ὅλο τό ἔργο τοῦ Θουκυδίδη, παρουσιάζεται μέ τρόπο ἄκρως δραματικό¹⁴. Ὁ ἱστορικός ἐδῶ παριστάνει τούς συμπατριῶτες του (ἀντιπροσώπους τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, πού βρισκόταν τότε κοντά στό ἀποκορύφωμά του, καθώς ή Σικελική ἐκστρατεία θά ἀκολουθοῦσε τό θέρος τοῦ ἐπόμενου ἔτους, 415) νά ἐπιδεικνύουν μοναδικό κυνισμό καί περιφρόνηση γιά τόν ἀσθενέστερο. Στους γενναίους Μηλίους, πού παρακαλοῦσαν μάταια νά τούς ἐπιτραπεῖ νά μείνουν οὐδέτεροι, οἱ ἀνώνυμοι Ἀθηναῖοι πρέσβεις ἀπάντησαν ὀρθά-κοφτά ὅτι τό δίκαιο

⁸ Max Treu, «Athen und Melos und der Melier-Dialog des Thukydides», *Historia* II (1953), 253-73 καί τοῦ ἴδιου, αὐτ. III (1954), 58-9.

⁹ Στόν M. Treu ἀπάντησε, μεταξύ ἄλλων, ὁ W. Eberhardt, «Der Melier-Dialog. Betrachtungen zur historischen Glaubwürdigkeit des Thukydides», *Historia* VIII (1959), 184-314. Ἀντίθετα, ὁ A.E. Raubitschek, «War Melos Tributpflichtig?», *Historia* XII (1963), 78-86, ἐπανεφέρε τή θεωρία τοῦ M. Treu καί υποστήριξε ὅτι εἶχε ὑπάρξει μιὰ προγενέστερη ὑποταγή καί ἐξέγερση ταῆς Μήλου, τήν ὁποία δέν ἰστόρησε ὁ Θουκυδίδης.

¹⁰ R. Meiggs, *Athenian Empire*, 328. Ὁ Meiggs θεωρεῖ ὡς αἰτίες τῆς ἐπίθεσης καί τῆς σφαγῆς: (α) τήν ἀποστασία τῆς Μήλου τό 416 (β) τήν πολυπραγμοσύνη τοῦ ἀθηναϊκοῦ Δήμου (ὅπως, ἄλλωστε, καί ὁ A. Andrewes, H.C. T., στό V.84.2) καί (γ) τή φιλοδοξία τοῦ Ἀλκιβιάδη.

¹¹ A. Andrewes, H.C.T. στό V.84.2. Βρίσκει πέντε σοβαρές αἰτίες τῆς σκληρῆς συμπεριφορᾶς τῶν Ἀθηναίων ἐναντι τῶν Μηλίων, ἀλλά προσθέτει ὅτι αὐτές οἱ αἰτίες ἐξηγοῦν, δέν δικαιολογοῦν τό γεγονός («to point these points out is not to justify Athens»).

¹² V.84 καί V.114-116.

¹³ V.85-113· εἶναι γνωστός ὡς «Διάλογος ταῶν Μηλίων» ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἤδη. Βλ. Διονυσ. Ἀλικαρν., *Θουκ.*, 37-41.

¹⁴ Βλ. J.H. Finley Jr., «Euripides and Thucydides», στό *Three Essays*, 38-42 καί A.W. Gomme, *The Greek Attitude to Poetry and History* (Sather Classical Lectures, No. 27), Univ. of California Press, 1954, 122 κ.έ. Πρβλ. Ἀγγελος Βλάχος, «Θουκυδίδης Ὀλόρου ὁ τέταρτος τραγικός», ἀφιέρωμα τοῦ Διαβάζω στόν Θουκυδίδη, 191 (11.5.88), 14-18 (ἐπιμέλεια ἐκδόσης Ἀνδρέα Παναγόπουλου).

είναι μέ τό μέρος τῶν ἰσχυροτέρων¹⁵: «Υποταχθεῖτε στούς δυνατότερους, ἀλλιῶς κινδυνεύετε!» Οἱ Μήλιοι ἀρνήθηκαν νά συμμορφωθοῦν, οἱ πρέσβεις ἐπέστρεψαν στό στρατόπεδο καί οἱ στρατηγοί διέταξαν νά ἀρχίσει ὁ ἀποκλεισμός τῆς πόλης. Μετά, ἄφησαν πίσω τους ἕνα ἀπόσπασμα δικῶν τους Ἀθηναίων πολιτῶν καί συμμάχων, νά πολιορκοῦν τό νησί ἀπό ξηρά καί ἀπό θάλασσα, καί ἐπέστρεψαν στήν Ἀθήνα¹⁶.

Τόν ἐπόμενο χειμῶνα οἱ Μήλιοι, ἀφοῦ ἔκαναν δύο αἰφνιδιαστικές ἀντεπιθέσεις καί ἀπώθησαν σημαντικά τους Ἀθηναίους, ἀναγκάστηκαν τελικά νά παραδοθοῦν. Οἱ λόγοι τῆς παράδοσης ἦταν τρεῖς: α) ἔφθασαν νέες ἐνισχύσεις ἀπό τήν Ἀθήνα καί συνεπῶς ὁ ἀποκλεισμός ἔγινε βαρύτερος¹⁷, β) σημειώθηκε προδοτική δράση πεμπτοφραλαγγιτῶν μέσα στήν πόλη¹⁸ καί γ) ἄρχισαν νά τελειώνουν οἱ προμήθειες¹⁹. Τέλος, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Θουκυδίδη, «οἱ Μήλιοι παραδόθηκαν δίχως ὄρους στούς Ἀθηναίους, πού θανάτωσαν ὅλους τούς ἐνήλικους ἄντρες πού συνέλαβαν, πούλησαν ὡς δούλους τίς γυναῖκες καί τά παιδιά καί στή συνέχεια ἔστειλαν πεντακόσιους ἀποίκους τους νά κατοικήσουν τόν τόπο»²⁰.

Ὅπως, ὁμως, διηγεῖται τήν ἱστορία ὁ Θουκυδίδης, ἀφήνει περιθώριο γιά μερικά ἐρωτηματικά: παρουσιάζει τούς Ἀθηναίους ὄχι μόνο ὡς ἐνόχους γιά μιᾶ ἀπρόκλητη ἐπίθεση σέ βάρος ἑνός μικροῦ, ἀθώου καί οὐδέτερου νησιοῦ²¹, ἀλλά καί γιά ἄκρως σκληρή καί ἄδικη μεταχείριση τῶν κατοίκων τοῦ παραδοθέντος νησιοῦ.

Γι' αὐτό μερικοί ἐρευνητές ἔχουν ἐπικρίνει τόν Θουκυδίδη γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο παρουσίασε (ἢ μᾶλλον δέν παρουσίασε) τήν ἱστορία τῆς Μήλου. Ἐνας ἀπό αὐτούς, ὁ Α.Ε. Raubitschek²², ἔφθασε νά ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ἔφορος, συνειδητά διορθώνοντας τόν Θουκυδίδη²³, εἶχε καταγράψει μιᾶ ὑποταγή τοῦ νησιοῦ κάποια στιγμή μετά τό 425 καί μιᾶ ἀποστασία ἀπό τήν Ἀθηναϊκή Συμμα-

¹⁵ Ἡ Renata Reiner-Klaas ἀναλύει διεξοδικά τό θέμα αὐτό στή διατριβή της *Macht und Recht bei Thukydides*, Diss. Tubingen, 1962.

¹⁶ Θουκ. V. 114.1-2.

¹⁷ Θουκ. V.1 16.3.

¹⁸ Θουκ. V.1 16.3: «γενομένης καί προδοσίας τινός». Πάνω σέ αὐτό τό ζήτημα ἐνδιαφέροντα πράγματα ἔχει ὑποστηρίξει, μεταξύ ἄλλων, καί ὁ Α. Andrewes, H.C.T., ad loc καί στό V.84.3. Γιά τή διαλογική μορφή ταῶν διαπραγματεύσεων πρβλ. τήν πρόταση τῶν Σπαρτιατῶν πρέσβων τό 425 στήν Ἀθήνα: «οἱ δέ πρός μέν τήν ἀπόκρισιν οὐδέν ἀντίπον, ζυνέδρους δέ σφίσιν ἐκέλευον ἐλέσθαι, οἵτινες λέγοντες καί ἀκούοντες περί ἐκάστου ζυμβήσονται κατά ἡσυχίαν ὅ,τι ἂν πείθωσιν ἀλλήλους» (Θουκ. IV.22.1).

¹⁹ Θουκ. V. 115.4. Πρβλ. Σχόλ. στό Ἄρ. Ὀρνίθες, 186: «καί οἱ Μήλιοι πολιορκούμενοι ὑπό Ἀθηναίων λιμῶ ἐπέισθησαν καί παραδεδώκασιν ἑαυτούς, ὡς Θουκυδίδης ἐν τῇ πέμπτῃ». Πρβλ. ἐπίσης τήν παρομιώδη φράση «λιμός Μηλιαῖος» στό λεξικό τῆς Σούδας καί «λιμῶ Μηλίω» τοῦ Ησυχίου καί τοῦ Φωτίου. Πρβλ. Ζηνόβιος IV.94 καί Διογενειανός IV. 14. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ Θουκυδίδης ὁ ἴδιος δέν δίνει λεπτομέρειες ταῆς λιμοκτονίας στήν πολιορκία αὐτή ταῆς Μήλου, ὅπως π.χ. εἶχε κάνει στήν πολιορκία τῆς Ποτειδαίας, ὅπου ἔφθασε νά μνημονεύσει καί φαινόμενα κανιβαλισμοῦ («καί τινες καί ἀλλήλων ἐγέγυντο»: 11.70.1).

²⁰ V.116.3-4.

²¹ «Οἱ δέ Μήλιοι Λακεδαιμονίων μέν εἰσιν ἄποικοι, ταῶν δ' Ἀθηναίων οὐκ ἤθελον ὑπακούειν ὥσπερ οἱ ἄλλοι νησιῶται, ἀλλά τό μέν πρῶτον οὐδετέρων ὄντες ἡσύχαζαν, ἐπειτα, ὡς αὐτούς ἠνάγκαζον οἱ Ἀθηναῖοι δημοῦντες τήν γῆν, ἐς πόλεμον φανερόν κατέστησαν»: V.84.2.

²² *Historia* XII (1963), 78-83, ἰδιαίτ. 82.

²³ Ἡ ἄποψη αὐτή ὁμως τοῦ Raubitschek δέν εἶναι νέα. Βλ. Busolt, *Griechische Geschichte*, Gotha, 1904, 1.271, σημ. 2.

χία μεταξύ τῆς Ειρήνης τοῦ Νικία, τό 421, καί τῆς ἐπίθεσης τοῦ 416. Παρατήρησε ἐπίσης ὅτι τά Σχόλια στούς στίχους 186 καί 363 τῶν Ὀρνίθων, τοῦ Ἀριστοφάνη, καί στόν *Μονότροπο*²⁴, τοῦ Φρυνίχου, καί ἡ πληροφορία τοῦ Διόδωρου²⁵ (ἀπό τόν Ἐφορο) ὅτι ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπίθεσης αὐτῆς ἦταν ὁ Νικίας, εἶναι ἐπιβιώσεις τῆς ἐναλλακτικῆς αὐτῆς διήγησης.

Ἀλλά, ἀκόμα κι ἂν οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν πράγματι κι ἄλλα ἐλαφρυντικά καί προσχήματα γιά τήν ἐπίθεση καί τή σφαγή ἐκτός ἀπό ὅσα φαίνεται νά γνωρίζει ὁ Θουκυδίδης καί ὅποιες καί ἂν ἦταν οἱ πραγματικές αἰτίες, δέν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι αὐτή ἦταν ἡ μεγάλη θηριωδία πού διέπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι στή διάρκεια ὀλόκληρου τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ὅχι ὅτι ἡ μεταχείριση τῶν αἰχμαλώτων τῆς Μήλου ἦταν φοβερότερη ἀπό αὐτήν τῶν κατοίκων τῆς Σκιώνης, τῆς Τορώνης καί τῆς Αἴγινας - δέν ἦταν, ἀλλά στήν περίπτωση τῆς Μήλου δέν εἶχαν οὔτε καν τό πρόσχημα ὅτι τιμωροῦσαν ὑποτελεῖς ἢ συμμάχους πού ἀποστάτησαν σαφῶς στή διάρκεια τοῦ πολέμου.

Ὁ Θουκυδίδης, ὅπως σ' ὅλα τά ἄλλα παρόμοια ἐγκλήματα πολέμου, δέν σχολιάζει τή θανάτωση τῶν κατοίκων τῆς Μήλου καί τόν ἀνδραποδισμό τῶν γυναικοπαίδων τους, ἀλλά ἔμμεσα ἐκφράζει μέ ἀρκετή σαφήνεια τή γνώμη του μέ τό λεξιλόγιο καί τό πνεῦμα καί ἀκόμη καί μέ τήν τεχνική παρουσίαση τοῦ Διαλόγου, ἀσχέτως τοῦ βαθμοῦ στόν ὁποῖο ὁ Διάλογος ἀντιπροσωπεύει ἢ ὄχι ἐν προκειμένῳ τό γνήσιο πνεῦμα τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱμπεριαλισμοῦ²⁶.

Πρέπει νά ἐπέζησαν μερικοί ἀπό τούς Μηλίους, γιατί μαθαίνουμε ἀπό τόν Ξενοφῶντα ὅτι ἀργότερα, λίγο πρὶν ἀπό τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μετά τό θρίαμβο τῶν Σπαρτιατῶν στούς Αἰγός Ποταμούς, ὁ Λύσανδρος τούς ἐπανεγκατέστησε στό νησί²⁷. Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Θουκυδίδης μᾶς εἶχε πεῖ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι σκότωσαν ὅσους ἠβῶντας ἔλαβον²⁸, πράγμα πού σαφῶς σημαίνει ὅτι μερικοί πρέπει νά εἶχαν καταφέρει νά διαφύγουν.

Ὁ Θουκυδίδης δέν μᾶς λέει ρητά ποιός Ἀθηναῖος ἦταν προσωπικά ὑπεύθυνος γιά τή σφαγή. Ἀλλά, ἂν μπορούμε νά ἐμπιστευτοῦμε τίς μεταγενέστερες πηγές, πρέπει νά ἦταν ὁ Ἀλκιβιάδης. Πράγματι, ὁ Πλούταρχος μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης «τῷ ψηφίσματι συνειπῶν», εἶναι ὁ πιό ἐπώνυμος ἀπό τούς προτειναντες, ἄρα καί ὁ πιό ὑπεύθυνος²⁹. Οὐχ ἦττον ὁμως ἡ φράση τοῦ Πλουτάρχου δείχνει ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης συνυπέβαλε τήν πρόταση ἢ ὅτι ὑπεστήριξε τήν πρότα-

²⁴ Kock, *Comicomm Atticorum Fraginenta*, Leipzig, 1880-8, F. 22.

²⁵ XII.80.5: «(...) τήν τε Μήλον ἐκπολιορκήσαντες πάντας ἠβηδόν ἀπέσφαζαν, παῖδας δέ καί γυναῖκας ἐξηνδραποδίσαντο». Βλ. τά σχετικά μέ τό θέμα αὐτό στά σχόλια τοῦ A. Andrewes, H.C.T., στό V.116.3.

²⁶ Ὁ J.H. Finley, Jr, *Three Essays*, 38, ἀναλύει τούς λόγους γιά τούς ὁποίους κατά τήν ἄποψη τοῦ Θουκυδίδη ἡ ὅλη ἐκστρατεία ἦταν ἐπιλήψιμη.

²⁷ Ξενοφ., Ἑλλην., II.2.9.

²⁸ V. 116.4.

²⁹ Πλουτ., Ἀλκ., 165-6. Ὁ Busolt, 1.271, σημ. 2, πιστεύει ὅτι ἡ πληροφορία γιά τήν ὑποβολή τοῦ ψηφίσματος ἀπό τόν Ἀλκιβιάδη πηγάζει μόνο ἀπό τόν Ψευδο-Ἄνδοκίδη (IV.23), πού εἶναι καί ἡ πηγὴ τοῦ Πλουτάρχου ἐν προκειμένῳ.

ση ἄλλου ἢ ἄλλων καί ὄχι ὅτι τήν πρότεινε μόνος του, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ψευδο-Ανδοκίδης³⁰.

Ἡ σφαγή τῶν Μηλίων προκάλεσε μεγάλη ἐντύπωση σέ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν³¹. Τή θυμήθηκαν οἱ ἴδιοι οἱ Ἀθηναῖοι, μαζί μέ ἄλλες φρικαλεότητες πού εἶχε διαπράξει ἡ πατρίδα τους στή διάρκεια τοῦ πολέμου, ὅταν δέκα χρόνια ἀργότερα ἔφθασαν στήν Ἀθήνα τά νέα γιά τήν καταστροφή στοὺς Αἰγός Ποταμούς³². Συχνές ἀναφορές στή σφαγή γίνονται ἀπό συγγραφεῖς τῶν ἐπόμενων αἰώνων³³. Τά ἐπεισόδια τῆς Μήλου καί ἡ σφαγή ἐκτίθενται ἀπό τόν Θουκυδίδη σέ δραματική ἀντίθεση μέ τή συμφορά πού βρῆκε τελικά τους «νικητές» τῆς Μήλου στή Σικελία τρία χρόνια ἀργότερα. Μέ τή διάταξη καί χρονολόγησή της ἀμέσως μετά τά γεγονότα τῆς Μήλου ἤθελε ἴσως νά δηλώσει ἔμμεσα, γιά μία ἀκόμη φορά, τό «οὐαί τοῖς νικηταῖς»³⁴. Γιά τό ἔγκλημα τῶν Ἀθηναίων στή μικρή Μήλο τοὺς περιμένει ἡ τιμωρία στή μεγάλη Σικελία.

---

³⁰ Πράγματι, ἡ ἀναξιόπιστη αὐτή πηγή θεωρεῖ τόν Ἀλκιβιάδη ὡς τόν μόνο ὑπεύθυνο. Ὁ ἴδιος, ὅμως, ὁ Ψευδο-Ανδοκίδης σ' ἓνα κεφάλαιο ἐνωρίτερα (IV.22) εἶχε γράψει «*γνώμην ἀποφηνάμενος*», πού ἦταν σχεδόν ταυτόσημο μέ τήν πλουτάρχεια πληροφορία ὅτι ὁ Ἀλκιβιάδης ὑποστήριξε ἢ συνυπέβαλε τήν πρόταση, ὄχι ὅτι τήν υπέβαλε ὁ ἴδιος, καί μάλιστα μόνος.

³¹ Ὁ J.H. Finley, Jr, Thucydides, 212, εὔστοχα ἐπισημαίνει τόν ἀπόηχο πού εἶχε τό ἀποτρόπαιο συμβάν στίς Τρωάδες, τοῦ Εὐρυπίδη, πού διδάχτηκαν λίγους μήνες ἀργότερα, τήν ἀνοιξη τοῦ 415, καί δείχνουν τόν ἀποτροπιασμό ἑνός μέρους τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν, καί μάλιστα τῶν διανοουμένων.

³² Ξενοφ., Ἑλλην., 11.3.2.

³³ Βλ., π.χ., Ἴσοκρ. IV.100-2 καί 110 καί XII.62-66 καί 89, Πλουτ. Λυσίας 14.4, Στράβ. X.5.I., Διόδ. Σικ. XII.30.6, Ἀρριαν. 1.95 καί Προκ. ὁ Γαζαῖος (Boisson, Anecd.) 11.86.

³⁴ Βλ. Εὐρυπίδη Τρωάδες, *passim*, ιδκίτ. 95-97. Πρβλ. Andreas Panagopoulos, «Aristophanes and Euripides on the Victims of War», *Bulletin of the Institute of Classical Studies (London)*, 32 (1985), 51-62, *ιδιαιτ.* 58.